

Valentyn Krysachenko

Doctor of science, professor, Honored Worker of Science and People of Ukraine, Head of the Department of Research Institutes of Ukrainian Studies MES (Ministry of Education and Science) Of Ukraine (Kiev, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>
e-mail: krysachenkovs@gmail.com

RUSSIAN GENOCIDE POLITICS: OBJECTS, INTERESTS, STRATEGY

Abstract

The article deals with the analysis of Russia's politics towards other nations, which can be classified as genocide politics. A consistent and purposeful strategy is being followed to capture the territorial, resource and cultural heritage of Veliky Novgorod and Ukraine. In both cases, actions, which were brought to the autochthonous population, was classified as genocide by UN documents. These actions were occurred more than once and were carried out against the Slovenes in the XV-XVII centuries, and against the Ukrainians—in the XVI-XXI. The purpose of Russia is to enhance its geopolitical and civilizational status, by means of violence and appropriation, by objects—of any ethnic group, which hinder its imperial ambitions.

The scientific search was conducted by the methods of historical reconstruction, political analysis and demographic approaches. The historical reconstruction avoids the one-sided, distorted interpretation of the events of the past, and uses all existing completeness of actual material to restore the true course of events. The methods of political analysis relate, first of all, to the definition of the role and importance of administrative decisions in determining the strategic priorities of state development. Demographic approaches allow us to see the historical dynamics of changes in the quantity of a particular ethnic group, including the possibility of detecting negative fluctuating factors in this process.

It has been demonstrated that the ethno-cultural community, known as the «Russian people», fulfil the criteria that Lev Gumilev proposed to define as «bizarre ethnicities» that parasitize on someone else's resource—both human and natural. That is why the fate of the conquered land and its inhabitants-autochthonous interests them only from the consumer point of view. The negative consequences for the subjugated side are obvious: humanity is doomed to extinction or either depreciation, and the natural environment to systematic degradation and irreversible changes. It is easy to be convinced by remembering the unhappy history—not life, but animal life—hundreds of people in Russia, their disappearance and extinction, and the acquisition—by those, who survive—humiliating status of «small» nations of Siberia, the Far East and the North. However, the invader himself is defeated in the strategic perspective, because constant parasitism discourage any stimulus for his own socio-economic evolution.

It is summarized that the strategic priority in Moscow's politics towards the true creators and heirs of the heritage of ancient Russia was and will always be the practice of genocide—the systematic and consistent destruction of Slovenes and Ukrainians. These actions were performed to capture the territorial, resource and cultural achievements of these nations with their complete destruction or degradation (of surviving remains), elimination of their identities. These actions are completely fall under the description of the genocide definiton in UN documents as actions which are intended to destroy a particular ethnic group. The current hybrid war, implemented by the Russian Federation against Ukraine, is a manifestation and continuation of its centuries-old strategy against Ukrainian nation in order to deprive them of their physical and civilizational existence.

Key words: genocide; Russia's people; violence; depreciation; imperial ambitions

Крисаченко Валентин Семенович

Доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (м. Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>
e-mail: krysachenkovs@gmail.com

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИКА ГЕНОЦИДУ: ОБ'ЄКТИ, ІНТЕРЕСИ, СТРАТЕГІЯ

Резюме

Стаття присвячена аналізу політики Росії стосовно інших народів, яку можна кваліфікувати як політику геноциду. Простежується послідовна і цілеспрямована стратегія щодо захоплення територіальної, ресурсної та культурної спадщини Великого Новгороду та України. В обох випадках автохтонне населення піддавалося діям, які документами ООН кваліфікуються як геноцид. Ці дії носили не поодинокий характер, а здійснювались проти словенів у XV-XVII ст., а проти українців — у XVI-XXI ст. Метою Росії є підвищення свого геополітичного та цивілізаційного статусу, засобами — насильство і привласнення, об'єктами — будь-які етноси, котрі стоять на заваді задоволенню її імперських амбіцій.

Ключові слова: геноцид; російський народ; насильство; манкуртизація; привласнення; імперські амбіції

Вступ

Гірке запитання і одвічна проблема: чому позиція Росії щодо України в стратегічних ви- мірах є неодмінно негативною? Відповіді можна отримати, зрозумівши саму сутність такого геополітичного феномену, як Росія, яка пнеться вирішувати долю всіх і вся, та з'ясувавши по- ходження і ество російського народу.

Термін «етногенез» походить від грецьких слів «етнос» — народ, і «генеза» — походження, і означає сукупність історичних явищ і процесів, пов'язаних з формуванням сталих людських об'єднань із спільними ознаками в побуті, мові, культурі, ментальності. Інакше кажучи, дає від- повідь на питання «хто ми, і чий ми діти?». Російський етногенез являє собою яскравий приклад денационалізації підкорених народів, поглинання та, у випадку непокори, повного або частково- го знищення того чи іншого етносу. Подібна політика є стратегічною складовою всієї діяльності Російської імперії (незалежно від назви цієї держави), метою якої є тотальне загарбання і ви- користання ресурсів підлеглих країн та народів, з привласненням при цьому їхньої культурної та інтелектуальної спадщини. Зазіхання Москви на історичну спадщину давньої Русі утверджу- вались політикою геноциду щодо її творців і правочинців — автохтонного населення Великого Новгороду і власне Русі-України.

Методи дослідження

Науковий пошук здійснювався із залученням методів історичної реконструкції, політично- го аналізу та демографічних підходів. Історична реконструкція дозволяє уникнути однобічного, викривленого тлумачення подій минулого, і використати всю існуючу повноту фактичного ма-

теріалу для відновлення істинного перебігу подій. Методи політичного аналізу пов'язані, насамперед, з визначенням ролі і значення управлінських рішень щодо визначення стратегічних пріоритетів розвитку держави. Демографічні підходи дозволяють простежити історичну динаміку зміни чисельності того чи іншого етносу, включно з можливостями виявлення негативних флуктуаційних чинників цього процесу.

Результати

Найпершу ґрунтовну концепцію походження наших предків виклав печерський чернець Нестор у «Повісті минулих літ». Мислитель виокремив родоплемінну множину людності давньої Русі-України і відобразив місце кожного з давніх етносів на «генеалогічному дереві» людства. Слов'яни (поляни, деревляни, дреговичі, полочани, словени) залюднювали простори басейнів Дніпра, Двіни, Десни, Сейму, Сули та Полоті, жили навкруг озера Ільмень. А на землях, де згодом постало Московське царство, сиділи «інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимогола, корсь, нарова, ліб». І літописець наголошує: «Ці мають свою мову, від коліна Яфетового, бо живуть у північних краях» [1, с. 7]. От саме «ці» і є прямими предками московитів [2; 3].

Нагадаємо, що Нестор-літописець жив у другій половині XI—на початку XII ст., і довів свою хронологію до 1113 р. Перша ж літописна згадка про Москву відноситься до 1147 р., а бл. 1156 р., за князювання Юрія Долгорукого, на цьому місці було збудовано нову фортецю. З новою владою ці землі отримали державну ідеологію—християнство візантійського зразка, викладене, до того ж, незрозумілою для місцевого населення староболгарською мовою, військову потугу, цивільне управління, церковні структури тощо. І це був своєрідний культурний поштовх, який і справив потужний вплив на політичне життя місцевих земель. Втім, християнізація відбулася переважно на рівні княжого двору, війська, міського люду тощо. Абсолютна ж більшість населення зберегла свій первісний родоплемінний устрій та світогляд. І коли настали важкі часи монгольської навали, княжі міста-залоги були практично зітерті з лиця землі, а їхні захисники героїчно загинули. Місцеве ж населення, не відаючи, що таке народоправство, зокрема вічеве самоуправління, практично без спротиву призвичаїлось до життя в новій деспотичній державі.

А чи відбувалися на території Московщини етногенетичні процеси в класичному розумінні цього слова? Так, безперечно. І саме ці локальні зміни в подальшому суттєво вплинули на психоантропологічну своєрідність власне росіян. Перші гено-культурні ін'єкції започаткували монголи ще в часи свого великого виходу зі своїх степів на Захід. Для управління підкорених земель, двадцять тисяч монголів улусу Джучі були розподілені по трьох ордах—Золотій, Білій та Синій [4, с. 17]. До однієї з них, а саме Золотої або Великої, де правили нащадки Батия, і увірився Московський улус, і саме він отримав левову пайку з «демографічного дарунку» завойовника.

Потужний струмінь монгольської крові дістався Московщині і на початку XIV ст. З 1312 р. хан Узбек захопив ординський престол і оголосив іслам державною релігією [5, с. 71]. Супротивників нової віри жорстоко карали, зокрема, стратили сімдесят царевичів Чингізидів. Активний спротив тривав до 1315 р., а незгодні, які вціліли, кинулись рятуватись втечею, і основний потік переселенців був спрямований у північно-західному напрямку, у верхів'я Волги та Оки, на тодішню важкодоступну (бо—не степова) периферію Орди. Саме вцілілі монгольські воїни хана Узбека, на думку відомого історика та географа Льва Гумільова, «стали ядром московських ратей, які разгромили Мамає на Куликовому полі, а потім зупинили натиск Литви» [4, с. 17]. А, отже, в цій битві змагалися між собою, по суті справи, два монгольських війська: християнізоване, під проводом князя Дмитрія (Донського), і ісламізоване, під кермуванням хана Мамає. Втім, монгольські «переселенці» стали московитам в добрій нагоді ще і до Куликовської битви. Очевидно, саме з цією прибулою військовою потугою, залучивши також татарське військо з Волги, князь Іван Калита в 1327 р. жорстоко придушив антихан-

ські заворушення в Тверському князівстві і в наступному році отримав від хана Узбека ярлик на велике княжіння Володимирське [6, с. 97].

Як відомо, перебуваючи в Орді, увесь свій власний політичний устрій північні князівства почали перелаштовувати на східний лад і повністю досягли цього. Відбулася етнополітична і соціальна трансформація колишньої периферії київської держави, і вона була фундаментальною: «Ці зміни у відношеннях поступово відобразились в новій концепції держави і суспільства. Старі вільні політичні інститути були замінені владою великого князя. Вільне суспільство поступово трансформувалось в ряд соціальних класів, зобов'язаних служити державі. Новий порядок набув певних рис вже в післямонгольський період, однак його зародки знаходяться в тих змінах, які були привнесені монголами на Русь в результаті їх правління» [5, с. 84]. І новий московський улус розпочав вперту боротьбу—ні, не за звільнення, а за паритетність, і, зрештою, за верховенство в Золотій Орді. І, після перемог над Казанським (1552), Астраханським (1556), Сибірським (1578–84) і Кримським (1774–83) ханствами, він таки досяг поставленої мети, поширивши свою владу на всю її територію. Відтепер колишня імперія Чингіз-хана називатиметься Московським царством.

Чи не найласішою здобиччю для себе Москва бачила «Господина Великого Новгород» — потужну середньовічну державу, з могутніми традиціями народоправства та великою культурою. І був ще один привід, чи не найголовніший, а саме: потреба легітимізувати свою «руськість» і підтвердити своє право на духовно-культурну та політичну спадщину давньої Русі. До Києва ще дотягнутися не було моці, а Новгород тут, майже «поряд», до того ж, внутрішньо розтривожений і ослаблений.

Великий Новгород—одвічна слов'янська земля. На думку науковців (Ю. Шевельов, В. Сєдов, М. Брайчевський, Ю. Павленко, Л. Залізняк та ін.), на новгородських землях з часом сформувалася своєрідна етнічна спільнота, «четвертий» східнослов'янський етнос, зі своїми виразними ментальними та мовними особливостями, волелюбний та демократичний. Йдеться про новгородсько-псковський народ, світоглядна визначеність якого напрочуд виразно простежується в збереженому поморському фольклорі, — піснях, переказах, билинах тощо. Видатний дослідник берестяних новгородських грамот, цих унікальних автентичних лексико-культурних артефактів минулого, акад. В. Л. Янін, наголошував на культурно-мовній особистості словенів, зазначаючи: «Новгородський діалект глибоко закорінений у місцевій минувшині і відрізняється від інших східнослов'янських діалектів, що вказує на особливий шлях слов'янського заселення руського Північного Заходу» та існуючу відмінність між новгород-псковським та середньодніпровським слов'янством [7, с. 22]. І духовну спадщину цього народу московити, не змигнувши оком, поклали у свою «культурну корзину». Але для цього спочатку треба було знищити самого носія цих цінностей—новгородських словенів. І Москва ретельно взялася за справу...

На початку червня 1471 р. військо Івана III увірвалося на новгородську землю. У його складі, крім московської рати, була і татарська кіннота хана Дар'яна. Опір новгородців був придушений, 12 тис. воїнів загинуло, а 1 тис. потрапила в полон і була страчена. Вольності були скасовані, віче знищено. А вічевий дзвін—символ свободи—вивезений до Москви [5, с. 92–93]. Новий руйнівний напад на Новгород розпочався наприкінці листопаду 1478 р.: столичне місто було спалене, а мешканці—винищені, включно із дітьми та старими людьми. Вся боярська знать числом 150 осіб була страчена, а їхнє майно—конфісковане. І всі ці роки свавільний та безжалісний окупаційний режим провадив злочинну «комбінацію» із своєрідним «етнозаміщенням» населення. Після 1475 р. вісім тисяч заможних сімей було переселено до Московії, а їхні землі заселила така ж кількість московитів. В 1478 р. 50 найбагатших купецьких родин було перевезено до Володимира. До 1480 р. в Московію, в район, який згодом став відомий як Нижній Новгород, примусили виїхати ще майже 10 тис. сімей середнього класу, з відповідним зворотнім залюдненням завойовниками їхніх земель і володінь.

Г. В. Вернадський зазначав, що «після арешту і страти новгородських бояр в 1480–1484 рр. становий хребет боярського опору був зламаний. Іван III і його радники звернули увагу на середні класи Новгороду. В 1487 р. п'ятдесят багатих торгівців були вивезені до Владіміра. В наступному році намісник великого князя в Новгороді, відкривши змову серед міських людей, наказав одразу стратити деяких її зверхників. Потім близько 7000 міських людей було доставлено в Москву, деяких тут стратили. А більшість була поселена в Нижньому Новгороді, Владімірі, Ростові та інших містах волзько-окського регіону». А далі — класична операція заміщення населення: «Щоб замінити їх, московські «боярські сини» і торгівці були відправлені в Новгород і осіли там» [8, с. 72]. До 1500 р. було конфісковано практично всі церковні землі Новгороду і роздані «служилим» займам. В. Г. Вернадський так узагальнив це приєднання Новгороду: «Внаслідок усіх цих заходів прибрали вищу страту новгородського суспільства, а майже увесь середній клас розселили. Простолюдини залишились без зверхників і політичних свобод, а церкву підпорядкували московському контролю. Це був політичний кінець Великому Новгороду» [8, с. 72]. В іншому місці цей знаний історик-емігрант, син академіка В. І. Вернадського, зазначав: «Великий князь Іван III двома послідовними ударами 1470 і 1478 годов с корнем вырвал новгородскую аристократию, оторвал ее от родной почвы, лишив земель и капиталов и переселил в Московскую Русь, где этот могучий социальный слой, руководивший всей государственной и общественной жизнью новгородской общины, обессилел и растворился в общей массе великорусского населения» [8, с. 125–126].

Але Новгородська земля щосили боролася проти загарбників, і це тривало ще майже ціле століття. Цар Іван Грозний нацьковує на них опричників — цю спеціальну структуру, створену для забезпечення власної безпеки та виконання будь-якої монаршої волі: «Він змусив їх страшними клятвами ні з ким не знатися і коритися виключно йому» [6, с. 143]. В. Г. Вернадський вважав, що число опричників досягала 8 тис. осіб, а «нікого з бояр в опричнину не брали без відречення від свого класу і без особливої обіцянки відданості... в опричну гвардію було дозволено вступати деяким простолюдином незначного походження, а також німецьким військовопозолоненим з Прибалтики та іншим німецьким шукачам пригод» (Вернадський Г. В., 1997б, с. 107). Нова багатотисячна когорта «людей скверных и всякими злостями исполненных» (князь Курбський) своїми методами і ставленням до людей чимось нагадувала пізнішу ЧК-НКВД, і діяла як каральні загони: спустошення, вбивства, гвалтування, грабунки. Опричники мали і відповідну «уніформу» та розпізнавальні знаки: чорний одяг, чорні коні, до сідла приторочені мітли і собачі голови — символи їхньої влади і діяльності. І саме цим песиголовцям в 1570 р. Іван Грозний віддав на розтерзання Новгород: протягом двох років повсюди тривали масові вбивства та грабіж, масове вигнання новгородців з їхніх предківських земель, нищення та спалення міст, містечок і сіл, церков і монастирів. А на спустошених новгородських землях з'явилися тисячі «боярських дітей» та «служилих» московських людей.

Згідно сучасних міжнародних політико-правових норм, всі означені дії однієї держави щодо іншої тлумачаться як агресія, а дії агресора щодо корінного населення окупованої країни по його винищенню, розселенню за межами батьківщини, денаціоналізацією тощо кваліфікуються не інакше, як геноцид (докладніше — далі в підсумках). Серед культурної спадщини новгородців особливе місце займала їхня мова, яку окупанти, зітерши зі світу її носіїв, не моргнувши оком поіменували власним «майном», законною військовою здобиччю.

До речі, ще в XVI ст. тамтешні мудреці самі намагалися з'ясувати, якою ж мовою все-таки спілкуються між собою московські люди. З'ясувалось, що церковнослов'янська (адаптована староболгарська) мовна комунікація була притаманна практично всій дворянській, служилій і церковній спільноті Московського царства. Не випадково, відомий богослов-полеміст Максим Грек (пом. 1556 р.), навколо якого в Чудовому монастирі збиралися тогочасні освічені люди, говорив, що «по книжней речі у нас и обща речь». Інакше кажучи, практично вся нехолопська частина суспільства спілкувалася в одній лексико-смісловій системі. Вся, але не переважна

частина, бо ж вся інша людність продовжувала спілкуватися на мові своїх предків. Цю обставину влучно підмітив послідовник Максима Грека, новгородський чернець Зіновій Отенський, що жив у середині XVI ст. І ось як він характеризував автохтонне населення Московщини: «Безсловеснейши свиней суть, токмо змиино шептание имуть, ... грамотических не ведяху словес» [9, с. 206]. Тобто, простий люд — неосвічений та іномовний, і це угро-фінське мовне «шептание» до сих пір зовсімбіч оточує Москву, щоправда, від колишнього мовного океану залишилися окремі, ледь тліючі та згасаючі мовні «острівці»: вепси, воль, іжорці, мансі, ненці, саами, ханти, удмурти, мордва, башкири, чуваші, перм'яки і т. д.

Завжди головною манною і поживою для ненаситного північного двоголового стерв'ятника був і залишається златоглавий Київ, і хижі пазурі цього грифона і до сих пір методично рвуть і шматують серце, тіло, і душу України. Перелік наруг безмірний, і він особливо цинічний в плані «послідовності» дій Москви щодо виконання свого стратегічного задуму: повністю зірвати з мапи світу Україну, покласти край існуванню самого українського народу.

Після Переяславської угоди 1654 р., яку Москва ніколи і не збиралася виконувати, розпочалася активна «інтервенція» людського ресурсу з Росії в Україну. В столиці та полкових містах з'явилися військові гарнізони, градоправителі, чиновники тощо. Звичною практикою стали репресії проти неугодної старшини та церковних ієрархів, включно зі стратами чи їхнім засланням на чужину. Вповні справжнісіньке своє хижє нутро колишні «союзники» явили під час спроби українців скинути з себе чужоземне ярмо в часи гетьмана Івана Мазепи. Розпочалося втілення в життя «новгородського методу» впокорення непокірних та створення власної злочинної «ойкумени», з масовими репресіями щодо українців, і, навзаєм, заселенням захоплених земель покірим Росії служилим людом.

Нечуваними звірствами і тотальними погромами «уславила» російська армія своє вторгнення в Україну. Ще задовго до Полтавської баталії, Петро I наказав знищити гетьманську столицю — Батурин, в якому залишалася 23-тисячна залога. 2 листопада 1708 р. Меншиков, за допомогою зрадників, захопив місто, і все населення, включно з немовлятами, було вигублено. Бо таким був наказ царя: «Батурин... другим на приклад сжечь» [10]. Такого ж жахливого спустошення зазнала і Запорозька Січ, після того як кошовий отаман Кость Гордієнко з товариством стали під прапор свободи. Історик Дмитро Яворницький відтворив злочинний шлях каральної експедиції, яка після себе залишала безлюдну пустелю. Спочатку, 16 квітня напали на містечко Келеберду, спалили його, а захисників разом з цивільним населенням перекололи багнетами. Наступною була Переволочна, біля переправи через Дніпро, «тисячу чоловік перебили на місці, частину людей попалили в хатах і хлівах». «Лють росіян була такою великою, — продовжує історик, — що вони знищили всіх жінок, дітей і старих, спалили всі млини на ріках, усі будівлі в містечку, всі судна...» [11, с. 281].

Мужньо оборонялася сама столиця Січі (Кам'яний Затон на о. Базавлук), але, зраджена полковником Гнатом Галаганом, 14 травня 1709 р. була захоплена і жорстоко сплюндрована. Історик Микола Костомаров наступним чином відтворив цю подію: «Яковлев приказал знатнейших из пленников заковать, а прочих казнить на месте «по достоинству». Запорожцы впоследствии говорили, что казни эти сопровождалась страшною свирепостью. Все пушки, военные принадлежности и войсковые клейноты были описаны и взяты. Яковлев, исполняя царский указ, сжег все курени и всякое строение в Сече, «чтоб оно измениче гнездо весьма искоренить», а Галаган в ревности к исполнению царской воли, не остановился только на этом, но отправился в погоню за разбежавшимися запорожцами, ловил их и отдавал на расправу войсковому русскому начальству» [12, с. 292]. Дмитро Яворницький також зазначав, що були спалені всі курені та будівлі, зруйновані навколишні зимівники, знищено Січову церкву, козацький флот та військовий арсенал. Історик наводить спогади одного з очевидців цієї нечуваної жорстокості: «Учинилось у нас в Сиче то, что по Галагановой и московской присяге товариству нашему головы лупили, шею на плахах рубили, вешали и инья тиранские смерти задавали, и делали то,

чого и в поганстве, за древних мучителей, не водилось: мертвых из гробов многих не только из товариства, но и чернецов откапывали, головы им отсекали, шкуры лупили и вешали». 156 старшин і козаків показово стратили і на шибеницях на плотах пустили вниз Дніпром на острах всім іншим [11, с. 284].

А далі тривала систематична і напружена «робота» по повному знищенню не лише центру, але й усієї Запорозької Січі, відповідно, з усією її людністю, зітерти з народної пам'яті сам спомин про неї. З цією метою на українських землях інтенсивно почали зводити наглядові фортеці, а населення підлягало «заміщенню» неукраїнцями. В 1731 р. Київський генерал-губернатор граф Вейсбах, виконуючи монаршу волю, розпочав будувати на землях Січі т. зв. «Українську лінію». Було споруджено 18 фортець, зокрема, Переволочна, Лівенська, Белявська, св. Параскеви, Крилов, Новомиргород, Новоархангельськ, св. Єлизавети та ін. З 1751 р. на українських землях Правобережжя з'являється нова адміністративно-територіальна дивина під назвою «Нова Сербія». Під сербські поселення виділили землі від ріки Кагарлика до ріки Тури, від ріки Березівка до Омельника, на яких було сформовано піхотний та гусарський полки для «нагляду» за запорожцями. В 1753 р. створюється інший «балканський анклав» — т. зв. «Слов'яносербія», на це раз вже на Лівобережжі, між Сіверським Дінцем, річками Лозовою, Луганню та Бахмутом. Всі нові «расеяне» мали платню, інші привілеї, а місцеве українське населення розпорядженням Сенату мало бути виселене. А тим, кому вдалося залишитись, було наказано «к лучшей выгоде сербов служить». «Так російський уряд, — наголошує Н. Полонська-Василенко, — визначив роллю української людности супроти привілейованих чужинців: обслуговувати їх, задовольняти помешканнями, постачати їм все потрібне. Українці могли залишатися як джури, ремісники і т. п. Все це мало наслідком масовий вплив українського населення на Запоріжжя, на Дін, навіть на Правобережну Україну» [13, с. 113]. Того ж 1753 р. було сформовано ще один полк — Новослобідський, переважно з волохів та росіян-старообрядців, «просунутий» ще на 20 км в бік Січі південніше Нової Сербії. А з 1770 р. розпочалося спорудження фортець т. зв. «Дніпровської лінії», з тим, щоб повністю взяти Січ у нещадні імперські лещата. «Вся історія Нової Січі, — підсумовує Н. Полонська-Василенко, — є історія пляномірного захоплення запорозьких земель. Запорозьці боронили свої права, покликаючись на грамоти, противники діяли так, ніби мали перед собою порожні землі; новосербське начальство видавало листи на заселення слобод на Великому Інгулі, на Самоткані, Домоткані — на запорозьких землях» [13, с. 135]. Зневага до народу в російській владі завжди супроводжувалась і крайнім лицемірством щодо взятих на себе зобов'язань: жага наживи і злочинства визначали домінуючу політику держави, в якій домовленості з іншими сторонами сприймалася ними як хитра лазівка задля власної вигоди.

Після зруйнування Січі в 1775 р. відбулося практично повне розпорошення козацтва: частина помандрувала за Дунай і спробувала там повністю відродити власний устрій та лад, частина була приписана російським урядом до скарбових селян. З початком російсько-турецької війни князь Потьомкін організував «Військо вірних чорноморських козаків» (12 тис.), але це була суто військова структура, блідою тінню колишнього козацтва. З 1790 р. вони осіли між Дністром і Південним Бугом, а в 1792 р. їм було визначено для осідку землі в гирлі ріки Кубань, та простір від ріки Кубань і до Азовського моря. Новостворене «Кубанське військо» мало охороняти імперію з півдня, насамперед, від завзятих та войовничих кавказців. Козацтво намагалось зберегти власну ідентичність, і, по прибутті останніх колон, було зібрано від імені всіх 40 куренів Раду, на якій ухвалили «Порядок загальної користі». Увесь стрій і смисл цього унікального документу — розбудова на новій землі справжньої старожитньої України. Подальша історія, особливо в радянські часи, засвідчила всю марність таких спроб на чужій землі, в тоталітарній державі.

А тим часом питомі козацькі землі продовжували заселяти прибульцями, на це раз — з обширів Кримського ханства. Вихід до Чорного моря завжди був для імперії дуже жаданим,

свідченням чому були постійні російсько-турецькі війни. Після війни 1768–74 рр. Туреччина вже не могла втримати ханство у своєму підданстві, а Росія — ще не змогла його повністю підкорити: Кримське ханство формально стало незалежним. Настала хистка рівновага між сторонами, і Росія вирішила завдати удару по економічному потенціалу Криму, а саме — змусила покинути його всіх християн (греків, вірмен та ін.), стараннями яких трималося ремесло, торгівля, виноробство, судноплавство тощо. А переселяли їх, звісно, на землі Запорозької Січі. В 1778 р. перед переселенням граф П. О. Рум'янцев повідомляв Катерині II, що «вывод християн почеться завоюванням знатної провинції». Безпосередньо керував виселенням полководець Суворов, який у своїх рапортах від 16 вересня Потьомкіну і 18 вересня 1778 р. Рум'янцеву доповідав: «Вывод крымских християн кончен. Обоого пола оправились в Азовскую губернию 31 098 душ» [14, с. 81]. І весь трагізм ситуації полягав в тому, що в своїй абсолютній більшості кримські християни не бажали переселятися, а «визволителі», як тільки перевели колони з людьми за Перекоп, практично залишили їх в степу без притулку, і без припасів, що призвело до голодної смерті майже третини переселенців. Вцілілі християни осіли в районі сучасних Бердянська та Маріуполя.

Зміна етнічного складу населення України, витіснення корінного населення з її території, вигублення українців як нації завжди було пріоритетом російської політики, про що переконливо і беззастережно свідчить статистика. Це той випадок, коли суха мова цифр перевершує та переважає будь-які заявлені та брехливі гасла про «дружбу народів», «старшого» і «молодшого» братів, будь-яку іншу нісенітницю про «віковічну дружбу двох народів».

Звернемось, наприклад, до таких документів, як «ревізії», тобто кількісного опису стану справ в Росії, які докладно проаналізував відомий етнолог Володимир Скляр. Так, за ревізією 1719 р. чисельність росіян в Україні (в сучасних межах) складала не більше 40 тис. осіб, ревізія 1858 р. фіксує вже 339 тис., а перепис 1897 р. — 2 млн. 80 тис. росіян. Якщо врахувати, що в 1719 р. українців проживало 4 млн. 911 тис. осіб, то співвідношення в парі «українці — росіяни» складало приблизно 1:120 (!). З часом, співвідношення стрімко змінювалося на користь «пришельців»: 1858 р 1:38, 1897 р. — 1:10. Тобто, за неповних два століття чисельність росіян в Україні зросла в 52 (!) рази [15, с. 70].

XX ст. явило світові найзлочинніші дії стосовно українців з боку Росії. Після жовтневого перевороту владу захопили безумні людиноненависники, у яких проти супротивників був лише один аргумент — насильство. За словами Збігнева Бжезинського, «готовність використовувати терор проти реальних чи уявних опонентів, включаючи і свідоме використання Леніним поняття колективної провини як виправдання широкомасштабних переслідувань цілих соціальних прошарків населення, зробило організоване насильство головним способом розв'язання спочатку політичних, а потім економічних і, зрештою, соціальних і культурних проблем» [16, с. 258].

В українського народу була одна-єдина «провина», і полягала вона в тому, що ми — існуємо. Існуємо як горда, волелюбна нація, з багатоміліардною історією, із знаними демократичними традиціями та культурними здобутками, з багатою і щедрою рідною землею. Все це потрібно було у нас відібрати, нас — знищити, а себе, росіян — нашим жертвеним коштом — уславити. Нас переслідували цілеспрямовано, завжди і скрізь, змушуючи або до повної покори та манкуртизації, знищували фізично, або розпорошували на «етнічні атоми» в таборах на безкрайніх євразійських просторах «единой и неделимой». За радянських часів заміщення українського населення російським також було одним із стратегічних пріоритетів внутрішньої політики Кремля. Великодержавний тиск проявлявся у цілеспрямованій дискримінації цілих страт та верств населення — селян, інтелігенції, митців, військових, держслужбовців та ін., знищувались питомі духовні цінності та їх предметне втілення — храми, пам'ятники, музеї, книгозбірні, освітні заклади тощо. Вкрай страхітливого прояву геноцид українського народу набув у формі голодоморів — свідомого, цілеспрямованого і насильницького доведення конкретного етносу до вимирання шляхом позбавлення людей найнеобхідніших засобів для виживання.

Три голодомори — 1921–22, 1932–33 і 1947 рр. — забрали життя близько 15 млн. українців, що призвело до непоправних втрат як в генетичному, так і культурному здоров'ї нації, і мали на меті зламати волю українського народу до спротиву та боротьби за свободу. Із спогадів У. Черчіля відомо, наприклад, що якось Сталін особисто перед ним вихвалявся, що лише в 30-і роки він «ліквідував 10 млн. селян»; ця страшна цифра підтверджена і авторитетними західними і вітчизняними дослідниками [17; 18; 19; 20] та ін. А італійський консул Сергіо Гранденіго, який був у Харкові (українській столиці) свідком тих жахливих подій, говорив про 15 млн. знищених голодомором, і це, на його заувагу, ще була не межа [19, с. 86]. До речі, саме цей дипломат дуже зірко підмітив цинічну мету кремлівського злочину: «Теперішня катастрофа спричинить колонізацію України переважно російським населенням. Можливо, в дуже близькому майбутньому не доведеться більше говорити ні про Україну, ні про український народ, а, отже, не буде й української проблеми, оскільки Україна стане фактично частиною Росії» [19, с. 231].

Про етнічну цілеспрямованість сталінського терору саме проти українців свідчить і та обставина, що об'єктом його пильної «уваги» були всі stratи населення, включаючи і інтелігенцію як виразника духовних цінностей народу. Ще у 1929 р. був організований судовий процес у справі т. зв. СВУ (Спілки визволення України) який став приводом для багатотисячних репресій щодо свідомих українців — учасників попередніх визвольних змагань, вчених, митців. А в 1932 р. відповідними постановами була ліквідована Українська Автокефальна православна церква, всі наукові, управлінські та освітні українські організації поза межами України, на етнічних українських територіях (Кубань, Дон, Курщина, Зелений клин та ін.). Протягом листопада 1932—січня 1933 рр. в Україні було ліквідовано понад 390 «антирадянських, контрреволюційно-повстанських, шовіністичних» організацій, заарештовано бл. 40 тис. осіб, десятки тисяч виселено за межі республіки. З української Кубані в цей час у північні райони країни вислано 51600 осіб, а заарештовано і кинуте до в'язниць понад 100 тис. осіб [19, с. 152]. За період 1932–37 рр. було репресовано 71 українського письменника, а загальна кількість репресованих українців за цей період перевищила 650 тис. осіб [19, с. 31].

Натомість, на знелюднені (на думку Кремля) голодом українські чорноземи центральна влада цілеспрямовано планувала вселити російське населення. У жахливий 1933 р., 31 серпня, ухвалюється Постанова РНК «Про переселення на Кубань, Терек і Україну». Вимагалось до початку 1934 р. організувати переїзд на Кубань 10 тис. родин, а на Україну — 15–20 тис. родин [19, с. 275]. 22 жовтня того ж року з'являється Постанова ЦКВКП (б) «Про переселення на Україну 21 тис. колгоспників» переважно з російського Нечорнозем'я [19, с. 281–283].

А імперська «машина» не збавляла обертів щодо гноблення українців, і знаходила для цього будь-які приводи, хоча для свого лиходійства це їй було без потреби. Ще в 1930 р. з України було виселено 70 тис. селянських родин (350 тис. осіб) і відправлено у північні області Росії. Після вересневого 1939 р. братання двох диктаторів, до 1941 р. майже 200 тис. західноукраїнців було депортовано до Сибіру і в райони Крайньої Півночі; а в перші тижні нападу Німеччини на СРСР в галицьких тюрмах було вимордовано ще приблизно 150–200 тис. бранців [21, с. 144]. Свою чорну справу нові опричники продовжили одразу після відходу лінії фронту за межі України. Лише в 1944–1955 рр. було заарештовано та відправлено в табори 103 тис. 828 «бандерівців», виселено до Сибіру на животіння 65 тис. 906 сімей (203 тис. 662 особи) [15, с. 71]. Не відставали від Кремля і їхні виученики з Варшави: 29 березня 1947 р. на засіданні політбюро Польської партії робітничої було вирішено провести операцію «Вісла». В ухвалі зазначалось: «Основною метою переселення переселенців за акцією «Вісла» є їх асиміляція в новому польському середовищі. Докласти зусиль, щоб цієї мети було досягнуто. Не вживати до цих переселенців назви «українець»» [22, с. 384]. За даними Генштабу Війська Польського в період акції «Вісла» було виселено 140 575 українців, яких розпоростили на нових поселеннях з метою унеможливити контакти між ними; реальна ж численність виселеного населення перевищувала 150 тис. осіб. Найактивніша ж частина населення не потрапила навіть до цих «списків»: під час проведення

масових обшуків та облав, було знищено 1837 членів УПА, а ще 2444 активістів було заарештовано і кинуто до в'язниць [22, с. 383].

Понад те, кремлівський безумець, у своїй маніакальній величі, планував повністю деукраїнізувати Україну [23], використовуючи для цього як привід перебування населення під окупацією. 22 червня 1944 р. з'явився наказ № 0078/42 «Про ліквідацію саботажу на Україні і про контроль над командирами і червоногвардійцями, мобілізованими із звільнених областей України», підписаний наркомом внутрішніх справ Л. Берією і заступником наркома оборони Г. Жуковим. В наказі йшлося про те, що українці, мовляв, вороже ставляться до Червоної Армії та радянських органів влади, саботують відновлення колгоспів, приховують зерно та худобу. А тому «повелеаємо»: «1. Виселити в окремі краї Союзу РСР всіх українців, які жили під владою німецьких окупантів» [21, с. 151]. Першочергово планувалось відправити українців, які працювали і служили в німців, а потім і всіх інших, які знайомі з життям під час німецької окупації. А робити це слід після жнив, після того, як буде зібрано врожай і здано державі.

Ці та інші мерзенні пункти наказу не були виконані, очевидно, лише через те, що аж надто імперія залежала від українських «врожайів», і не лише на полях, але і в фабриках, заводах, шахтах тощо. Тобто, реалізація цього злочинного задуму загальмувалася через загрозу економічного колапсу в державі у випадку депортації всіх українців. У свій час Микита Хрущов у доповіді на XX з'їзді КПСС спробував навіть пояснити причини невиконання наказу: «Українці уникнули цієї долі через те, що їх надто багато і не було куди вислати» [19, с. 10]. Та лукавив генсек, лукавив— Москва територій привласнила неміряно, але рабська праця в «житниці Європи» потрібна була тут і тепер, для того, щоб кремлівські «закрома» не спорожніли. Тому й загальне одночасне переселення не відбулося. Влада швидко збагнула неминучість такого сценарію, оскільки після злочинної депортації у травні того ж 1944 р. кримських татар, економічне життя на півострові практично повністю згасло [24]. А щоб ті українці, які залишилися при своїх домівках, не жили, а животіли, постановою «Про заходи для ліквідації порушень сільськогосподарської артілі в колгоспах» (Москва, вересень 1946 р.) обмежили розмір присадибної ділянки до 0,25 га.

Натомість, почали діяти «тихою сапою»: українців виряджали за межі України під будь-яким приводом— військова служба, «стройки комунізму», підняття цілини, БАМ тощо, використовуючи при цьому і примус, і бажання молоді будь-яким чином вирватися з кріпацького, «безпаспортного» колгоспного життя, і навіть матеріальний інтерес. Росіян же заохочували переїжджати в теплі українські краї високими посадами та винагородами, привілеями та особливим статусом стосовно «аборигенів», потребою їх просвітлення та окультурення. Так, лише за сім років (1959–66) межі України, переважно за «оргнабором», залишило 2,5 млн. осіб, а до 1989 р.— ще майже 3 млн. [15, с. 73–76]. А кількість росіян з 1959 по 1989 рр. зросла з 7,0 до 11,4 млн. осіб, тобто, на 4,4 млн., і сталося це, головню, за рахунок переселенців (Там само). І ця новітня орда продовжує розповзатись і нині: за п'ять років окупації Криму там вже з'явилося близько півмільйона «визволителів» з Росії...

Що ж за спільнота витворилася на цій території, яка постійно жадає вершити долю країн та народів?

Росіяни не є етносом в класичному розумінні цього слова, не є і політичною нацією. Як відомо, етносом називають групу людей, які свідомі свого спільного походження та інтересів і цінностей, вірувань, звичаїв, мають своєрідні архетипи поведінки та мислення. Політичною ж нацією можна вважати спільноту, яка, по-перше, створила державу як інструмент самозахисту та саморозвитку, і, по-друге, досягла в ній повноти народовладдя як механізму виявлення та реалізації волі і інтересів всіх громадян цієї держави. На сьогоднішній день зрілі політичні нації сформувалися в західному світі, вперто і наполегливо робить поступові кроки на цьому шляху і Україна.

Але ж російська спільнота існує вже багато століть, причому саме її існування є постійною загрозою для навколишнього світу. Отже, повинен існувати ще якийсь чинник, окрім примусу, який тримає її вкупі. І така детермінація дійсно є — це спільна стратегія, смисли і мета їхньої організованої діяльності. І полягає ця стратегія в загарбаннях, грабунках, привласненні, наживі на чужому горі, — з одного боку, і забезпеченні власного процвітання за чужий рахунок, — з іншого. Це та живильна сила, яка є джерелом і засобом для існування подібної спільноти. І для того, щоб стати її часткою, етнічне походження не має ніякого значення. Це і є «етногенез» по-московськи. Треба просто забути про мораль, записатися «старшим братом», увійти без запитання і дозволу в чужий дім, все «отобрати и поделить», здійснити наругу над ближніми, і осісти тут назавжди, незважаючи на прокльони, страждання і горе навсібіч.

Яким же чином можна кваліфікувати подібні дії стосовно інших народів з погляду сучасних міжнародних політико-правових норм? Відповідь очевидна: мова йде про послідовну, цілеспрямовану, державну політику геноциду, яка була і залишається стратегічним засобом Росії щодо утвердження власних геополітичних інтересів. Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 11 грудня 1946 р. оголосила, що геноцид є злочином, який порушує норми міжнародного права і проти якого необхідно вживати запобіжних заходів і карати з його вчинення. Зокрема, ст. II передбачає:

«Під геноцидом слід розуміти такі дії, що чиняться з наміром знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу, як таку:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) заподіяння серйозних тілесних пошкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на цілковите або часткове фізичне винищення її;
- d) заходи, розраховані на запобігання дітородінню у середовищі такої групи;
- e) насильна передача дітей з однієї групи людей в іншу» [25, с. 63–64].

Дії московської держави проти новгородських словенів у XV–XVII ст., так само, як і її політика щодо українців у XVI–XXI ст. повністю підпадають під кваліфікацію Генеральної Асамблеї ООН політики геноциду. В обох випадках мало місце масове і неодноразове, заздалегідь заплановане, вбивство членів цих етносів. При цьому загарбники застосовували найрізноманітніші засоби насильства і покарання, починаючи від масових страт, і закінчуючи постійними тортурами і приниженнями в спеціально призначених для цього ізолятах. Свідомо і цілеспрямовано створювались умови проживання, несумісні з життєвими потребами людини, з відсутністю елементарних засобів для існування. Діти піддавались знищенню і тортурам, так само, як і дорослі, з практикуванням масового відбору дітей від їхніх родин. Все це здійснювалось і здійснюється з метою повного фізичного винищення народів з перейманням і привласненням їхніх територіальних матеріальних і цивілізаційних надбань.

28 листопада 2006 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про Голодомор 1922–1923 років в Україні», яким визнала голодомор геноцидом українського народу. Станом на 2019 р. Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу офіційно визнали 18 країн світу, серед яких Австралія, Ватикан, Грузія, Канада, Колумбія, Мексика, Польща, Португалія, Угорщина та інші. 11 грудня 2018 р. аналогічну ухвалу прийняв Сенат США. Водночас, існують незаперечні докази того, що практика геноциду щодо непокірних народів була звичною стратегією політики Росії і в інші періоди її історії. Переконливим підтвердженням систематичності та цілеспрямованості таких злодіянь слугують незаперечні факти геноциду населення давнього Великого Новгороду та України, починаючи від Переяславської угоди і до наших днів.

Висновки

Етнокультурна спільнота, відома як «російський народ», повністю відповідає критеріям, які Лев Гумільов, син уславлених поетів Ніколая Гумільова і Анни Ахматової, сам сталінський

табірник, запропонував визначати, як «хімерні етноси». Це — негармонійне поєднання певної множини елементарних етносів, які мають різний світоглядний устрій, практику природокористування, моральні цінності тощо. Такий «гібрид» живиться чужим ресурсом — і людським, і природним. А тому доля захопленої землі та її мешканців-автохтонів його цікавить лише із споживацької точки зору. Негативні наслідки для підкореної сторони очевидні: людність приречена або на вимирання, або на манкуртизацію, природне ж довкілля — на системну деградацію та незворотні зміни. В цьому неважко переконатися, згадавши нещасну історію — не життя, а животіння — сотень народів на території Росії, їхнє вимирання та зникнення, і набуття — тими, що вціліли, — принизливого статусу «малих» народів Сибіру, Далекого Сходу та Півночі. Втім, і сам загарбник зазнає в стратегічній перспективі поразки, оскільки постійне паразитування відбиває будь-який стимул для власної суспільно-економічної еволюції.

Стратегічним пріоритетом в політиці Москви щодо дійсних творців і спадкоємців спадщини давньої Русі була і є практика геноциду — систематичного і послідовного знищення словенів і українців. Це — цілеспрямовані дії по захопленню територіальних, ресурсних та культурних здобутків цих народів з повним їх винищенням чи деградацією (вцілілих решток), ліквідацією їхньої ідентичності. Вони, такі дії, цілковито відповідають визначенню геноциду в документах ООН як дії, які мають на меті знищити певну етнічну групу. Нинішня гібридна війна, яку РФ провадить проти України, є проявом і продовженням її багатомісячної стратегії щодо українського народу з метою позбавлення його фізичного та цивілізаційного існування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
2. Білінський В. Б. Москва Ординська (XIII-XVI століття): Історичне дослідження. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. 304 с.
3. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість: Видання п'яте. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2005. 412 с.
4. Гумилев Л., Панченко А. Чтобы свеча не погасла: Диалог. Л.: Сов. Писатель, 1990. 128 с.
5. Вернадский Г. В. Русская история. Учебник. М.: «Аграф», 1997. 544 с.
6. Пушкарев С. Г. Обзор русской истории. М.: Наука, 1991. 390 с.
7. Янин В. Л. Значение открытия берестяных грамот для изучения отечественной истории. Берестяные грамоты как исторический источник // Электр. ресурс: gramoty.ru/bundles/birchbarkdocuments/pdf/janin01.pdf.
8. Вернадский Г. В. Россия в средние века / Пер. с англ. Тверь: ЛЕАН, Москва: АГРАФ, 1997. 352 с.
9. Успенский Б. А. Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка. Византия и Русь / Сост. Т. Б. Князевская. М.: Наука, 1989. С. 206–227.
10. Кирик Л. Заграва над Батурином (300 років знищення гетьманської столиці). Українознавство-2008. Календар-щорічник. К.: Українська Видавнича Спілка, 2007. С. 128–137.
11. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Т. III. Львів: Світ, 1992. 456 с.
12. Костомаров Н. И. Мазепа. М.: Республика, 1992. 335 с.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 р. 2-е вид. К.: Либідь 1993. 608 с.
14. Гедьо А. В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. Український історичний журнал, 2001. № 1. С. 73–84.

15. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення. К.: «Просвіта», 2008. 392 с.
16. Бжезинский З. Большой провал. Агония коммунизма. Квинтэссенция: Филос. Альманах / Сост. В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. М.: Политиздат, 1990. С. 256–277.
17. Голод в Україні 1946–1947. Документи і матеріали / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ—Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 1996. 376 с.
18. Конквест Р. Жива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. К.: Либідь, 1993. 384 с.
19. «Секретно. Не для печати» / Голова редакційної колегії Іванченко-Іванова Р. П. К.: КиМУ, 2008. 418 с.
20. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упорядн. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. К.: Рад. письменник, 1991. 584 с.
21. Мороз О. Г., Злупко С. М. Українське селянство першої половини ХХ ст. (Трагедія і героїзм). Львів: Універсум, 1997. 165 с.
22. Сергійчук В. І. Трагедія українців Польщі. Тернопіль: Книжково-журнальне-видавництво «Тернопіль», 1997. 440 с.
23. Винниченко І. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині ХХ століття: Хроніка подій. К., 1997. 288 с.
24. Тищенко Ю., Піховшек В. Повернення кримських татар. Хроніка подій. К.: УНЦПД, 1999. 344 с.
25. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. К. Качуренко. 2-е вид. К.: Юрінформ, 1992. 199 с.

REFERENCES:

1. Litopys Rus'kyj / Per. z davn'orus. L. Ye. Makhnovtsia; Vidp. red. O. V. Myshanych. K.: Dnipro, 1989. KhVI+591 s. — Russkiy Codex, 1989, 512 pages [In Ukrainian]
2. Bilins'kyj V. B. Moskva Ordyns'ka (KhIII-KhVI stolittia): Istorychne doslidzhennia. K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihi, 2011. 304 s. — Historical research, Olena Telihi publishing house, 2011, 304 pages [In Ukrainian]
3. Shtepa P. Moskovstvo: joho pokhodzhennia, zmist, formy j istorychna tiahlist': Vydannia p'iate. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia», 2005. 412 s. — Stepa P. Moscow: Its Origin, Content, Forms, and Historical Weight: The Fifth Edition 2005, 412 pages [In Ukrainian]
4. Humylev L., Panchenko A. Chtoby svecha ne pohasla: Dialoh. L.: Sov. Pysatel', 1990. 128 s. — Gumilev L., Panchenko A. To keep the candle out: Dialogue. 1990, 128 pages [In Russian]
5. Vernadskij H. V. Russkaia ystoriya. Uchebnyk. M.: «Ahraf», 1997. 544 s. — G. V. Vernadsky Russian history. Tutorial. 1997. 544 pages [In Russian]
6. Pushkarev S. H. Obzor russkoj ystoriyy. M.: Nauka, 1991. 390 s. — Pushkarev S. G. An overview of Russian history. 1991. 390 pages [In Russian]
7. Yanyn V. L. Znachenie otkrytiya berestianskikh hramot dlja yzucheniya otechestvennoj ystoriyy. Berestianie hramoty kak ystorycheskij ystochnyk // Elektr. resurs: gramoty. ru/bundles/birchbarkdotsuments/pdf/ianin01.pdf.
8. Vernadskij H. V. Rossyia v srednie veka / Per. s anhl. Tver': LEAN, Moskva: AHRAF, 1997. 352 s. — Vernadsky G. V. Russia in the Middle Ages. 1997. 352 pages [In Russian]
9. Uspenskiy B. A. Yazykovaia sytuatsiia y iazykovoie soznanie v Moskovskoj Rusy: vospriiatie tserkovnoslavianskoho y russkoho iazyka. Vyzantyya y Rus' / Sost. T. B. Kniazevskaia. M.: Nauka, 1989. S. 206–227. — Byzantium and Russia [In Russian]
10. Kyryk L. Zahrava nad Baturynom (300 rokov znyschennia het'mans'koi stolytsi). Ukrainoznavstvo-2008. Kalendar-schorichnyk. K.: Ukrain's'ka Vydavnycha Spilka, 2007. S. 128–137. — Kyryk L. Zagrava over Baturin (300 years of destruction of the hetman's capital) [In Russian]

11. Yavornyts'kyj D.I. Istoriiia zaporiz'kykh kozakiv. U tr'okh tomakh. T. III. L'viv: Svit, 1992. 456 s.—Yavornitsky DI History of Zaporizhzhya Cossacks. In three volumes. 1992. 456 pages. [In Russian]
12. Kostomarov N.Y. Mazepa. M.: Respublyka, 1992. 335 s. [In Ukrainian]
13. Polons'ka-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: U 2 t. T. 2. Vid seredyny KhVII stolittia do 1923 r. 2-e vyd. K.: Lybid' 1993. 608 s. [In Ukrainian]
14. Hed'o A.V. Pereseleattia hrekiv z Krymu do Priazov'ia u 1778 r. Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal, 2001. № 1. S. 73–84. [In Ukrainian]
15. Skliar V.M. Etnichnyj sklad naselennia Ukrainy 1959–1989 rr.: etnomovni naslidky rosijschennia. K.: «Prosvita», 2008. 392 s. [In Ukrainian]
16. Bzhezynskyj Z. Bol'shoj proval. Ahonnia kommunyzma. Kvyntessentsyia: Fylos. Al'manakh / Sost. V. Y. Mudrahej, V. Y. Usanov. M.: Polytyzdat, 1990. S. 256–277. [In Ukrainian]
17. Holod v Ukraini 1946–1947. Dokumenty i materialy / Vidp. red. V.A. Smolij. Kyiv—N'iu-Jork: Vydavnytstvo M. P. Kots', 1996. 376 s. [In Ukrainian]
18. Konkvest R. Zhnyva skorboty: Radians'ka kolektyvizatsiia i holodomor / Per. z anhl. K.: Lybid', 1993. 384 s. [In Ukrainian]
19. «Sekretno. Ne dlia pechaty» /Holova redaktsijnoi kolehii Ivanchenko-Ivanova R.P. K.: KyMU, 2008. 418 s. [In Ukrainian]
20. 33-j: holod: Narodna Knyha-Memorial / Uporiadn. L.B. Kovalenko, V.A. Maniak. K.: Rad. pys'mennyk, 1991. 584 s. [In Ukrainian]
21. Moroz O.H., Zlupko S.M. Ukrains'ke selianstvo pershoi polovyny KhKh st. (Trahediia i heroizm). L'viv: Universum, 1997. 165 s. [In Ukrainian]
22. Serhijchuk V.I. Trahediia ukrainsiv Pol'schi. Ternopil': Knyzhkovo-zhurnal'ne-vidavnytstvo «Ternopil'», 1997. 440 s. [In Ukrainian]
23. Vynnychenko I. Ukraintsi Berestejschyny, Pidliashshia j Kholmschyny v pershij polovyni XX st: Khronika podij. K., 1997. 288 s.
24. Tyshhenko Ju., Pikhovshek V. Povernennja krymsjkykh tatar. Khronika podij. K.: UNCPD, 1999. 344 s.
25. Prava ljudy. Mizhnarodni doghovory Ukrajiny, deklaraciji, dokumenty / Uporjad. Ju. K. Kachurenko. 2-e vyd. K.: Jurinform, 1992. 199 s.